

Dieren in wapens van Veluwse geslachten: *fauna heraldica veluviae*

Eerder gepubliceerd in *Heraldicum Disputationes*, (Vlaams) Kwartaalblad voor Heraldiek 15 (2010): 66-79.

Sleutelwoorden: Veluwe, wapendier, dier, fauna

Anton C. Zeven

Dassenboslaan 6, 6075 BT Wageningen, lidnr 1

Anton.Zeven@hetnet.nl

De Veluwe –NL wordt begrensd door het IJsselmeer (de vroeger Zuiderzee), de IJssel, de Rijn en de vroeger natte Gelderse Vallei. De grondsoort is voornamelijk zand. Het wordt door vele beken doorsneden.

Inleiding

Wilde dieren op de Veluwe krijgen voortdurend de aandacht. Het aantal per soort moet liefst toenemen, maar zeker niet kleiner worden. Daartoe worden gebieden aangewezen en ingericht, zodat wilde dieren zonder (veel) problemen kunnen leven en naar een ander gebied trekken. Elders vindt dat ook plaats. Hierdoor lijkt de wolf zich in het westen van Duitsland te vestigen. Dit kan betekenen dat dit door de verhalen angstaanjagend dier misschien wel uit zichzelf naar de Veluwe migreert. Verder nemen door verbeteringen van leefomstandigheden en jachtbeperkingen de aantallen edelherten en vossen, en in de grensgebieden aalscholvers, wilde ganzen en wilde zwanen toe. Exoten zijn niet te stoppen. Naast wilde dieren komen op de Veluwe natuurlijk ook huisdieren voor. Men kan zich afvragen in hoeverre zich de in de Veluwe oorspronkelijke en huidige inheemse dieren en huisdieren in de heraldische wereld hebben binnengedrongen? In hoeverre is er een *fauna heraldica veluviae* (=FHV)?

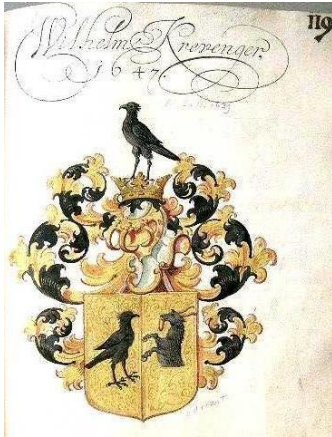
Veluwse wapens met dieren: een *fauna heraldica veluviae*

Wanneer men bezig is met het verzamelen van wapens van Veluwse geslachten, dan verkrijgt men na enige tijd inzicht in de Veluwse wapendieren. Een fauna bestaande uit werkelijke en fantasie-dieren. Welke dieren zijn dat? In mijn analyse zal ik mij beperken tot dieren die in schilden worden afgebeeld. Dieren die dienen als schildhouders of helmtekens laat ik buiten beschouwing. De FHV zal ik verdelen in zoogdieren, vogels, koudbloedige dieren, insecten en aan de fantasie ontleende dieren. De eerste telling werd in 2000 aan de hand van het toenmalige bestand van het Wapenboek van Veluwse Geslachten, uitgevoerd. De resultaten werden in het tijdschrift *Veluwse Geslachten* van dat jaar gepubliceerd. Inmiddels zijn we 10 jaar verder en zijn in die periode wapenbeschrijvingen toegevoegd .

Telling 2010

In de periode 2000-2010 werden aan het Wapenboek van de Vereniging Veluwse Geslachten vele wapens toegevoegd. Zij stammen vooral uit de wapenboeken, die bewaard worden in het Gelders Archief te Arnhem. Deze en andere toevoegingen rechtvaardigden een nieuwe telling, die ik in april 2010 heb uitgevoerd. Hierbij paste ik de normen van 2000 toe. Deze waren simpel. Van elke wapenbeschrijving, waarin een dier werd genoemd werden de dieren genoteerd. Het totaal aantal dieren is geen weerspiegeling van het totaal aantal wapenschilden met een dier of dieren. De meeste ‘dierwapens’ bevatten één dier. Werden binnen een schild meerdere dieren van eenzelfde soort aangetroffen, dan werd dat schild toch als één geteld. Een uitzondering werd gemaakt voor een schild met bijvoorbeeld twee honden van verschillende rassen. In dat geval werd dat schild als een bron van twee honden beschouwd. Zo zijn er ook schilden met twee diersoorten. Een dergelijk schild werd ook als een bron van

twee diersoorten geteld. Ik legde mij nog een beperking op: bijenkorven als zodanig werden niet meegenomen in de telling. Verder werden alle hele leeuwen (klimmend, aanzierend, gaand) samengevoegd.

Wilhelm J. Krevenger
Een voorbeeld van twee diersoorten in één wapen. Uit: *Wapenboek van de St. Joosten Schutterij te Arnhem. Gelders Archief Arnhem. Foto ACZ.*

Johannes Jacobus Leydeckers, Arnhem 1797.
Een voorbeeld van drie diersoorten in één wapen/ Uit: *Wapenboek. Ver. Veluwse Geslachten.*

Had de telling van 2010 zin? In mijn ogen wel, want 1. de 2010-telling is gebaseerd op een groter aantal beschrijvingen dan de 2000-telling en is daardoor nauwkeuriger, en 2. nu kon ik 'nieuwe' dieren als de dolfijn, eekhoorn, olifant, dromedaris en enige nieuwe vogelsoorten opnemen, die in de afgelopen tien jaar de FVH waren binnengestapt en gevlogen.

Ik heb nog gemeend mij te beperken tot de eerste 1000 wapenbeschrijvingen. Maar dat kan alleen als de diersoorten volgens toeval over het alfabet, dus over de familienamen verspreid zijn. Echter, omdat er sprekende wapens zijn, zijn de dieren niet volgens toeval verspreid. Immers familienamen als (de) Swaan/Swaen met zijn vele zwanen in het wapen had ik dan gemist. Hetzelfde geldt voor de vos, die sprekend is voor het wapen van enkele families (de) Vos.

Kortom, omdat de dieren niet volgens toeval verspreid zijn moest ik alle wapenbeschrijvingen op dieren controleren.

De resultaten van de 2000- en 2010-tellingen

In tabel 1 geef ik een vergelijk tussen 2000 en 2010 tellingen.

Diergroep	Telling 2000		Telling 2010		Telling Millet
	N	%	N	%	
Zoogdieren	401	59,8	671	52,8	57,8 (waarvan leeuw 31%)
Vogels	173	25,8	409	32,2	27,8 (waarvan arend 21%)
Koudbloedigen	59	8,8	109	8,6	4,4
Insecten	5	0,8	10	0,8	0
Fantasiedieren	32	4,8	72	5,7	9,7
Totaal	670	100	1271	100	

Tabel 1. De aantallen (N) en percentages dieren per groep en per telling, aangevuld met gegevens Millet.

In de periode 2000-2010 is het percentage Zoogdieren afgenomen, terwijl die van Vogels is toegenomen. Deze verschuivingen zijn vooral veroorzaakt door toevoeging van de 'Arnhemse wapens'. De volgorde van de diergroepen blijft onveranderd. Meer dan de helft van de getelde dieren zijn zoogdieren. De tweede grote groep blijft die van de Vogels. Deze groep wordt op afstand gevolgd door de Koudbloedige dieren. De Insecten doen nauwelijks mee, terwijl ca 1 op de 20 dieren een Fantasiedier is .

De telling van Millet is gebaseerd op ca 2000 wapens. De percentages komen min of meer overeen met de Veluwe-telling-2010. Ook hij vond de grootste aantallen voor de leeuw en de adelaar, beide de leiders van hun groep. De telling 2010 van de Veluwe komt min of meer overeen met die van Millet. In beide gevallen zijn de winnaars de krachtige dieren: de leeuw voor de zoogdieren en de adelaar voor de vogels. Andere dieren spelen een geen tot een mindere rol.

Zoogdieren

Hun 'vaandrager' van de 671 zoogdieren is de op de Veluwe niet in het wild voorkomende

leeuw. De wapenvoerders zullen zich vereenzelvigd hebben met de kracht die de leeuw uitstraalde. Na de leeuw komt de groep ram +schaap+lam aan bod met 72 vermeldingen. Gezien de veetelling van 1526 hadden de wapenvoerders het schaap (111200 volwassen dieren, Roessingh, 1979) moeten kiezen. Zelfs de familie Van Hamel koos voor een wapen met drie roskammen en niet voor een hamel (gecastreerde ram). Het aantal ramskoppen is toegenomen doordat deze kop in het wapen Tulleken voorkomt. Dit wapen komt in een kwartier van een

Vaandragende leeuw

Tekening R.T. Muschart, Wapenboek van Amersfoort, Eemland Archief. Foto auteur.

aantal wapens voor. Vervolgens komt de hond (en hondenkop) met 69 vermeldingen. Naast 30 niet-geïdentificeerde honden komt de brak/dog 16 keer voor.

Ik vind het moeilijk om een onderscheid te maken in brakken en doggen. Dit kan aan mijn onkunde liggen en aan die van de tekenaren. Zo is de hond in het wapen Sluijsken-VVG een brak, en die van de Harderwijkse student Arnoldus Sluijsken een dog. Millet (1989), die 'alle' Europese wapens op de aanwezigheid van een hond onderzocht, noemt in zijn werk de hond in het wapen Courten een dog. Het wapen Courten, dat ik ken, toont echter een brak. In Tabel 2, dat een vergelijk tussen de de tellingen van hondenrassen door Millet en die van de FHV laat zien, neem ik de wapens met een brak en een dog samen.

Courten
Uit: Wapenboek van de Ver. Veluwe Geslachten

Sluijsken

Arnoldus Sluijsken 1656 GOS
Handfoto Ad J. de Jong, 2010

	Millet		FHV	
	N	%	N	%
?	35	11,7	36	52,2
windhond	184	61,3	12	17,4
brak/dog	65	21,7	19	27,5
bulldog	8	2,7		
basset	4	1,3		
poedel	2	0,6	2	2,9
spaniel	1	0,3		
Maltezer	1	0,3		
Totaal	300	100	69	100

Tabel 2. Een vergelijking tussen de telling van Millet en de FHV.

Het aantal windhonden in de telling van Millet is bijna tweederde van het totaal, terwijl die voor de Veluwe aanzienlijk lager is. Heeft dit betekenis en zo ja welke? Bij de FHV- telling moeten we bedenken dat de meeste doggen in kwartieren van wapens voorkomen, waarvan de wapenvoerders klaarblijkelijk verwant zijn aan de familie Sluijsken (in blauw een zittende goudgehalsbande brak).

Een typisch Veluws streekwapenfiguur is misschien de ossenkop, die in 46 wapens voorkomt. Otters komen vooral voor in het wapen van de (verschillende) familie(s) Otters. Hetzelfde geldt voor de muis in de wapens van de families Muijs. Ook andere dieren komen voor, omdat zij sprekend zijn. Een ander voorbeeld is de mol in het wapen van de familie de Mol. Aangezien de dolfijn een zoogdier is heb ik hem in deze groep geplaatst. Onder het trefwoord paard worden zowel bereden als onbereden paarden gerangschikt. Bereden paarden, dus ruiters, vindt men in sprekende wapens als Reyers. In feite is Reyers een patroniem, het betekent Reyerszoon.

*Een ossenkop
Hendrick Jan van Woerden, adelborst.
Wapenboek van het Coninckstraet Vendel te Arnhem. Gelders
Archief, Foto auteur.*

Vogels

Bekijken we de vogels (totaal 409 maal), dan is de eenkoppige adelaar de lijstaanvoerder (N = 75). Vooral bij 14de eeuwse Arnhemse schepengeslachten vindt men dit wapendier in zegels terug (zie afbeeldingen in Verkerk, 1992 en Zeven, 2004). Net als de leeuw zal zij (Metselaars, 2007) ook, vanwege de kracht die hij uitstraalde gekozen zijn. De tweekoppige adelaar komt slechts 30 maal voor. Daarnaast nog 15 maal de Friese adelaar, 12 maal een adelaarsbeen (arendsbeen en -klauw), zes maal een adelaarskop en een maal een halve adelaar. Gaan de wapens met de Friese adelaar terug op import uit Friesland?

Symboliseert de adelaar 'kracht', de zwaan doet dat voor 'waakzaamheid'. 24 wapens met een zwaan en drie met een zwanenkop troffen we in onze collectie aan. Een goede derde

Haanschoten
NGV-coll. CW88-1

Wapen Haanschoten. Tekening NGV-collectie CW88-1

wordt de groep haan (17x): hanenkop (7x) en kip (2x); totaal 26x gevormd. Daarnaast zijn kraaien (24x) en kraanvogels (21x) belangrijke vogels. Misschien dat het aantal kraaienwapens nog groter is, want onder 'vogels' komen wapens met 'zwarte vogel(s)' voor. De vogel in het wapen Cranenburch wordt beschreven als een reiger. Het verschil tussen een reiger en een kraanvogel in de heraldiek is dat de kraanvogel in zijn opgetrokken rechterpoot een steen heeft. Hij doet dit omdat hij de wacht houdt. Valt hij in slaap dan valt de steen op de grond of op zijn andere poot, waardoor het arme dier wakker schrikt. Hoewel ik denk dat we mogen aannemen, dat de reiger in het wapen Cranenburch een kraanvogel moet verbeelden, telde ik vanwege de afwezigheid van de steen de vogel toch als een reiger.

tek. F. Nikkels

*Braakman,
Tekening F. Nikkels. Uit: Wapenboek Ver. Veluwe
Geslachten.*

Koudbloedige dieren

Koudbloedige dieren, inclusief de vis komen relatief weinig voor: 109 maal. De Veluwenaren kenden/kennen natuurlijk koudbloedige landdieren als kikkers, padden, salamanders, slangen en hagedissen. Toch kozen zij slechts een paar keer voor een van deze dieren. Hetzelfde geldt voor de schelp. In één van de wapens Viervant is het dier beschreven als krokodil. Het is in feite een salamander. Zie beneden.

Een familie Ardesch voert in zilver twee groene hagedissen. Dit wapen is waarschijnlijk sprekend. Immers in het Duits is een hagedis een Eidesche. Een andere familie Ardesch voert een speer als wapenfiguur. Ook dit wapen is sprekend, omdat een speer ook een esche heet.

*Godefridus Ardesch GOS
Handfoto Ad J. de Jong, 2010*

Ardesch

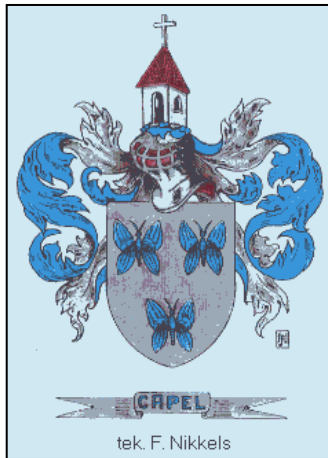
Fr.M.J. Nix, Zutphen, 1984

*Ardesch
Tekeningen M.J. Nix.
Wapenboek Ver. Veluwe Geslachten.*

Insecten

Insecten en dus ook bijen spelen geen rol, ondanks dat op de Veluwe toch veel imkers woonden, en ondanks dat de bij als een nijver dier bekend staat. Ik had meer dan 4 wapens met een bij verwacht. Ook wordt het gemis aan bijen niet goedge maakt door wapens met

bijenkorven. Het wapen met de vlinder is sprekend; het is van de familie Capel. Hendric Worm, scholt van Renkum, voert in het midden van de 18de eeuw een wapen drie rupsen als

*Wapen Capel. Een dubbel sprekend wapen.
Tekening. F. Nikkels. Wapenboek Ver. Veluwse Geslachten.*

Drie rupsen in het zegel van Herman Worm, 1664. Coll. schrijver. Zeven (2006: 52.21).

wormen boven elkaar. Daarentegen voert Herman Worm, hopman en ‘geërfde in Veluwe’ in 1664 een wapen: goud een blauwgetongde en -genagelde rode leeuw, het veld bezaaid met blauwe blokjes. Helmtteken: de leeuw uitkomend. Ik weet niet of beide personen verwant waren. Misschien kende Henric het oudere wapen van Herman niet.

Fantasiedieren

Het aantal wapens met fantasiedieren is relatief gezien klein. We telden slechts 72 wapens. De griffioen treedt wel, samen met de leeuw als schildhouder op. Ondanks de vele predikanten, die op de Veluwe stonden, komt het Christelijk Paaslam nauwelijks voor. De predikanten kozen eerder voor de zandloper, het doodshoofd en doodsbeenderen als hun attributen.

Eigenlijk hoort de dubbelkoppige adelaar ook tot deze groep, maar ik heb dit dier toch bij haar eenkoppige verwanten gelaten. Merletten komen 14x voor. Misschien is hun aantal groter of kleiner, omdat ze vaak ook als eenden (9x) worden beschreven. Het aantal wapens met een eenhoorn (21x) is groot, vanwege de vele wapens met een kwartier Van Brienens (in zilver een rode eenhoorn) en griffioen (13x) vormen zij de hoofdmoot. Andere dieren spelen nauwelijks een rol.

Detailstudies

Detailstudies wijden we aan de olifant, de dromedaris, de salamander en het zeepaard.

Olifant

Een olifant komt voor op een schildje hangende aan een beker van het Kramersgilde te Arnhem, die in 1750 werd gemaakt. Het betreft het schildje van Anton Jansen, gardiaan, met een aanzienlijk gestelde olifant. Een dergelijke wapenfiguur kan teruggaan op een gedrukte afbeelding van een olifant. Of er was een olifant tentoongesteld, zoals een eeuw eerder in ca 1640, toen olifant Hansken in of nabij Wageningen tegen betaling te zien was.

*Olifant in het wapen van Anton Jansen, Arnhem.
Tekenaar onbekend.*

Dromedaris

Een dromedaris komt voor in het alliantie wapen van C.G. Hultman. Hij is binnengekomen via

Wapen C.G. Hultman. Wapenboek St. Joosten Schutterij te Arnhem. Gelders Archief.

het wapenboek van de St. Joosten Schutterij te Arnhem. Het is gedateerd 1785. Het vrouwenwapen is gevierendeeld, 1. in rood een zilver stappend lam, 2. in blauw een zilveren toren waaruit een zeemeerman, 3. in zilver een staande dromedaris van natuurlijke kleur op groene grond, 4. in zilver een zwart kruis beladen met vijf gouden ramskoppen (1-3-1). Carl Gerard Hultman was getrouwd met Maria Adriana Lemker. Haar familienaam zal naar het lam in het eerste kwartier van haar wapen slaan. Misschien is zij verwant aan de Kampense familie Lemker, die een lam als wapenfiguur voert. Onderzoek naar haar voorouders zal misschien de herkomst van het kwartier met de dromedaris verklaren.

Salamander

In het wapen van de gebroeders Evers Viervant komen vier salamanders voor, Zij worden niet altijd als zodanig herkend en worden dan beschreven als krokodillen. Bij de naam Viervant moeten we echter het woord vier vertalen met vuur. En zo als bekend is er een relatie tussen vuur en salamander. Ouderen (in Nederland) kennen nog de Salamander-kachel.

*Links: Zegel van Geb[roeders] Evers Viervant, Arnhem 31-6-1760. Uit Zeven (2006).
Rechts: Wapen van een riemkap van Jan Evers Viervant. Wapenboek. Ver. Veluwse Geslachten.*

Zeepaard

De familie Brantius voert een zeepaard als wapenfiguur. Ik heb twee afbeeldingen van het wapen Brantius. Beide komen uit de wapenboeken van de Gelderse en Overijsselse studenten, en zijn beschreven door Schutte (1975). Het linkse wapen is van Gosvinus Brantius te Harderwijk. De wapenbeschrijving ervan luidt: een zeepaard, de voorkant bruin, de achterzijde zwart, tegen een achtergrond, waarvan de bovenste helft lichtblauw, de benedenste helft een zee. Dekkleden en wrong: blauw en goud. Helmtteken: de voorkant van het zeepaard van het schild, uitkomend tussen een vlucht van blauw en goud. Het tweede is van Sibrandus Brantius te Doesburg. De wapenbeschrijving luidt: in zwart een zilveren paard, komende uit een blauwe zee. Helmtteken: het paard van het schild uitkomend. Dekkleden en wrong: zilver en zwart. Het is mij niet bekend waarom Gosvinus een zeepaard voerde en Sibrandus een uitkomend paard. Zover ik weet bestaat er geen band tussen de (naam van de) familie Brantius en het wapendier zeepaard. Ook niet als wij de wetenschappelijke naam van het zeepaard *Hippocampus ramulosus*, syn. *H. guttutatus* erbij betrekken. Hetzelfde geldt voor het wapenstuk uitkomend paard. (*Equus caballus*).
Gosvinus en Sibrandus zullen verwant zijn, maar hun verwantschap ken ik niet.

Gosvinus Brantiu, Jarderwijk, 1630
Tekening M.J. Nix, Zutphen.

Sibrandus Brantius, Doesburg s.d.
Handfoto Ad J. de Jong, 2010

Discussie en Conclusies

Ik ken twee studies, waarbij van de wapenvoerders het soort wapendier en hun aantal in hun wapens is geanalyseerd. Die van Millet (1989) heb ik boven reeds besproken.

De tweede is van Van Uytven (2003). Van Uytven geeft een tabel tonende de diersoorten en hun aantal in een tiental wapenboeken/rollen uit 1198-1560. Het lijkt logisch dat er een positieve correlatie is tussen aantal wapenschilden en aantal diersoorten (Tabel 3).

Wapenboek/rol

Periode	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Nwapenschilden	21	286	150	559	1727	1450	1672	171	421	201
Ndiersoorten	5	12	7	45	39	33	44	18	11	12

1. Kroning Olaf IV (1198); 2. Bigot (1254); 3. Woeringen (1288); 4. Zürich (ca 1330); 5. Bellenville (1360/1380); 6. Bäsweiler (1371); 7. Gelre (ca 1390); 8. Lalaing (ca 1560); 9. Brabantse hoge burgerij (1250-1450); 10. Rijselse toernooikoningen (1283-1483)

Lezers kunnen zich afvragen of van leden van een bepaalde groep bij het kiezen van een wapendier een bewuste of onbewuste voorkeur voor één bepaalde diersoort hadden. Ik denk dat dit geldt voor Arnhemse schepen in de Middeleeuwen. Zij kozen vaak voor een adelaar. Maar ook elders kozen wapenvoerders voor een adelaar. Dit geldt wellicht ook voor de leeuw, die in alle wapenboeken de lijstaanvoerder is. Van Uytven schrijft over dit dier: *Meer dan 15% van alle wapenschilden waren leeuwenschilden. In de twaalfde eeuw gold al de zegswijze: 'Wie geen wapenschild bezit, draagt een leeuw.' Nergens was zijn triomf zo overweldigend als in de Nederlanden, en in de aangrenzende gewesten, en in Engeland – Het heraldische rijk van de leeuw begon hier omstreeks het einde van de twaalfde eeuw toen diverse landsheren hun wapentekens vervingen door een leeuw.* Zo verving de graaf van Gelre, waartoe ook de Veluwe behoorde, zijn mispelbloem door een leeuw. Van Uytven meldt nog dat in de ontluikende heraldiek de dieren raaf, wolf, ever, beer, hert, havik en zwaan weinig voorkomen. Ook latere perioden van de heraldiek bleef dit zo. Dit geldt ook voor de Veluwe, waar ik meer koudbloedige dieren en insecten had verwacht. Maar voor deze dieren schrijft van Uytven dat in de Middeleeuwen padden, schorpioenen, kikkers, hagedissen, apen, katten, ezels, bokken, geiten, uilen, slangen, vleermuizen, meerminnen, bevers en schildpadden de wapendieren waren van verraders, boosdoeners en niet-Christenen. Ook later komen ze weinig voor. Rammen behoorden niet tot deze groep. Maar men kon zijn wapen aanpassen.

Zo verving kardinaal Maffeo Barberini als paus Urbanus VIII in de 17de eeuw de paardenvlieg in zijn wapen door honingbijen (Zeven, 2005).

In de heraldiek is, wellicht door onkunde, verwarring ontstaan over hoe de brak en de dog te tekenen. Wapentekenaars kunnen het Heraldisch Vademecum van Nagtegaal (2003) raadplegen voor duidelijke voorbeelden van beide hondenrassen.

Bronnen

Metselaars, T. 2007. La adelaar, le arend. Heraldisch Tijdschrift 13: 62-67. Schrijver geeft een verklaring voor het feit, dat in het Frans de heraldische adelaar vrouwelijk is.

Millet, P.L. 1989. Le chien héraldique dans l'armorial européen. Ecole Nationale Veterinaire de Toulouse. 216p.

Nagtegaal, H.K. 2003. Heraldisch vademecum. CBG, Den Haag. 192p.

Roessingh, H.K.. 1979. De veetelling van 1526 in het kwartier van Veluwe. *A.A.G.-bijdragen* 22.

Schutte, O. 1975. De wapenboeken der Gelders-Overijsselse studentenverenigingen. Walburg, Zutphen.

Uytven, R. van. De papegaai van de paus. Mens en dier in de Middeleeuwen. Leuven/Zwolle. 300p.

Verkerk, C.L. 1992. *Coulissen van de macht*. Hilversum. Arnhem En zijn fotocollectie van zegels van middeleeuwse schepenen.

Zeven, A.C. 1997. *Het Wapenboek van de Vereniging*. Veluwse Geslachten. Publikatie 152 V. Barneveld. Dit boekwerk met in de periode 1997-2004 verzamelde gegevens werd als CD in 2004 uitgegeven.

Zeven, A.C. 2000. Dieren in Veluwse familiewapens: wat loopt, kruipt, zwemt en vliegt daar? *Veluwse Geslachten* 25 (2000). Deze publicatie is voor heraldici slecht toegankelijk, vandaar dat ik in overleg met de hoofdredacteur een update heb gemaakt.

Zeven, A.C. 2004. *Het Wapenboek van de Vereniging*. Veluwse Geslachten. Barneveld. VG-CD 2004.

Zeven, A.C. 2005. Honingbijen in plaats van paardenvliegen. Heraldisch Tijdschrift 11: 72.

Zeven, A.C. 2010. *Het Wapenboek van de Vereniging*. Veluwse Geslachten. Wageningen. Ongepubliceerd.

Bijlage: totaal aantal dieren of delen ervan N (aantal) = 1271.

* = totaal

Zoogdieren 671

Beer 14, beer klauw 6, beer kop 12, beer* 32; bok 20, halve bok 1, bokkenkop 1, geit 1, bok/geit* 23; dier 5; dierenkop 1; dolfijn 1; dromedaris 1; eekhoorn 2; egel 1; everzwijn 3, everzwijnenkop 6, ever* 9; ezelskop 3; haas 7; hert 44, hertengewei 2, half hert 1, hertenkop 6, hert* 53; hond 30, hondenkop 6, brak 16, brak kop 3, does 2, windhond 11, windhond kop 1, hond* 69; kattenkop 1; leeuw 199, halve leeuw 11, leeuwenkop 10, leeuw zonder kop 2, leeuw* 222; mol 2; muis 8; olifant 1; os 9, ossenhoorn 1, ossenkop 46, (os* 57). stier 1, koe 3, koeienhoorn 1, koeienpoot 3, (koe* 7), rund* 64; otter 9; paard 27 incl ruiters, paardenkop/hoofd 1, paardenpoot/been 1, paard* 29; ram 21, ramskop 29, schaap 20, schapenkop 1, lam 1, ram/schaap* 72; ree 2; steenbok 2, steenbokkenhoorn 1, steenbok* 3; varken 5; vos 27, halve vos 1, vos* 28; wezel 2; wolf 11, wolf kop 5, wolf* 16.

Vogels 409

Adelaar 75, adelaarsbeen 12, Friese adelaar 15, halve adelaar 1, adelaarsklauw 1, adelaarskop 6, tweekoppig adelaar 30, adelaar* 140.

Andere vogels 102, vogelkop 3, vogelpoot 1; vleugel 5; vlucht 7; duif 3; eend 9; merlet; gaai 1; haan 17, hanenkop 7, haan* 24; hop 1; kievit 4; kip 2; kraai 24; kraanvogel 21; ooievaar 2; papegaai 3, papegegaaienkop 3, papegaai* 6; patrijs 1; pauw 7; pelikaan 1; raaf 4; reiger 1 (waarschijnlijk een kraanvogel), reigerkop 1, reiger* 2; roek 1; scholekster 1; struisvogel 1, struisveer 2, struis* 3; valk 5; zwaan 24, zwanenkop 3, zwaan* 27; zwaluw 2; vogel 268.

Fantasie schepsels 72

Draak St Joris 1; eenhoorn 21; griffioen 13; marcusleeuw 1; meerman 3; meermin 5; merlet 14; Paaslam 11; pegasus 2; saterkop 1.

Koudbloedige dieren 106

Hagedis 1; kreeft 2; krokodil 1; salamander 1; schelp 23; schelp half 1; slang 5; vis (niet-geïdentificeerd) 58, baars,;4; bot, 2; schol 1, snoek 2, voorn 1; zalm 4, vis* 72; zeepaardje 3.

Insecten 10

Honingbij 4; rups (worm) 2; vlieg 1; vlinder 1; sprinkhaan 2; insect* 10.